

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

**QADRIYAT TUSHUNCHASINING IJTIMOY-FALSAFIY, NAZARIY
ASOSLARI**

Abduvohidov Qobiljon Komiljon o‘g‘li

Namangan davlat pedagogika instituti Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası tayanch
doktoranti

Tel: +998 91 053 88 01

E-mail: Abduvohidovqobiljon2001@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-2605-1756>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19431808>

Annotatsiya: *Qadriyat tushunchasining mohiyati, mazmuni, namoyon bo‘lish shakllari juda ham uzoq tarixga ega. Shuning uchun ham qadriyatlarni o‘rganish uchun avvalo tarixga murojaat qilish maqsadga muvofiq bo‘ladi, chunki u orqali qadriyatlarni shakllanish jarayoni va xususiyatlarini bilib olishimiz mumkin. Ushbu maqolada qadriyat va qadriyatlar tushunchasining ijtimoiy-falsafiy va nazariy asoslari ko‘rsatilgan. Shuningdek qadriyatlar tizimini o‘rganish uchun bir qancha olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar va ular tomonidan yozilgan asarlarni tahlil qilingan. Ularning qoldirgan fikrlari, qarashlari, xulosalari haqida fikr va mulohazalar bayon qilingan.*

Kalit so‘zlar: *Aksiologiya, qadriyatlar, Avesto, Zardushtiylik, Moniy, halollik, poklik, adolat, qadriyatshunoslik, jamiyat, inson, axloq, vatanparvarlik.*

Аннотация: *Понятие ценностей, их сущность, содержание и формы проявления имеют весьма длительную историю. Поэтому для изучения ценностей целесообразно прежде всего обратиться к истории, так как это позволяет понять процесс их формирования и выявить их основные особенности. В данной статье рассматриваются социально-философские и теоретические основы понятий «ценность» и «ценности». Кроме того, проанализированы исследования, проведённые рядом учёных по изучению системы ценностей, а также их научные труды. Также изложены и проанализированы идеи, взгляды и выводы, оставленные этими учёными.*

Ключевые слова: *Аксиология, Ценности, Авеста, Зороастризм, Мани, Честность, Чистота, Справедливость, Аксиологические исследования, Общество, Человек, Мораль, Патриотизм.*

Abstract: *The concept of values, including their essence, content, and forms of manifestation, has a very long history. Therefore, in order to study values, it is appropriate to first*

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

turn to history, as this allows us to understand the process of their formation and their specific characteristics. This article presents the socio-philosophical and theoretical foundations of the concepts of value and values. In addition, studies conducted by various scholars on the system of values, as well as their written works, have been examined. The article also provides reflections and analyses of their ideas, perspectives, and conclusions.

Keywords: *Axiology, Values, Avesta, Zoroastrianism, Mani, Honesty, Purity, Justice, Axiological Studies, Society, Human, Morality, Patriotism*

Bugungi rivojlanib borayotgan jamiyatda inson va jamiyat uchun muhim, ahamiyatli va qadrlanadigan barcha narsalarga qadriyatlar deyiladi. Qadriyatlar - narsa va voqealar, jamiyat, moddiy va ma’naviy boyliklarning ahamiyatini ifodalash uchun qo’llanadigan tushuncha. Qadriyatlarni o’rganuvchi fan “Aksiologiya” deb ataladi. Bu atama ilmiy bilimlar sohasiga XX asming ikkinchi yarmida nemis aksiologi Y. Gartman va frantsuz olimi P.Lapi tomonidan kiritilgan. Aksiologiyani qadriyatlar to’g’risidagi fan yoki to’g’ridan- to’g’ri “qadriyatshunoslik” deb atash ham mumkin. Bu atama yunoncha “axio” (qadriyat) va “logos” (fan, ta’limot) tushunchalaridan tashkil topgan. Milliy g’oyaning muhim kategoriyalaridan biri qadriyalar hisoblanadi hamda ularda axloqiy qoida, me’yorlar, ideallar, maqsadlardagi baholash mezonlari va usullar o’z aksini topadi. Qadriyalar insonni dunyoga bo’lgan munosabatlarini alohida jihatdan namoyon etadi. Qadriyalar mohiyati, mazmuni, namoyon bo’lish shakllari juda ham uzoq tarixga ega. Insonlar eng qadimgi davrlardan boshlab o’zlarini o’rab turgan olam, undagi narsalar, hodisalar va odamlar orasidagi munosabatlarga alohida e’tibor berishgan hamda ular haqida fikr mulohaza yuritib uni qadrlashni tushunishga urinishgan. Vaqtlar o’tishi va jamiyat rivojlangani sari qadriyat haqidagi turli tuman muammolar ko’paygan va ularni hal qilish ahamiyati ham oshib boravergan. Shuning uchun ham bu davrda yashagan mutafakkir va olimlar qadriyatlar mavzusini chetlab o’tmagan, hamda bu mavzuga doir fikrlari va qarashlarini qoldirganlar.

Qadriyat falsafiy jihatdan esa “...inson uchun biror ahamiyatga ega bo’lgan shakllar, holatlar, narsalar, voqealar, hodisalar, jarayonlar, holatlar, sifatlar, talab, tartiblarning qadrlarini ijtimoiy ahamiyatini ifodalash uchun ishlatiladigan falsafiy kategoriya” hisoblanadi [1]. Qadriyatlar ijtimoiy ahamiyatga ega bo’lib inson amaliy faoliyati davomida shakllanib boradi va rivojlanadi. Qadriyat – voqelikdagi muayyan hodisalarning umumbashariy, umuminsoniy, ijtimoiy –axloqiy, madaniy – ma’naviy ahamiyatini ko’rsatish uchun qo’llanadigan falsafiy – sotsiologik va aksiologik tushuncha [2]. “Qadriyat” deganda xalq qadrlaydigan, hurmat qiladigan va ezoqlaydigan, yuksalishga, taraqqiyotga hamda farovonlikka yo’naltirilgan ma’naviy boyliklarni tushunishimiz lozim [3]. “Qadriyatlar”, – deydi N.Nenovski, – “insonlar ehtiyojlarini

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

qondiruvchi predmetlar, hodisalar va ularning xususiyatlaridir. Insoniyatga nisbatan baholanmagan buyum va hodisalar hech qanday qadr – qimmatga ega bo’lmaydi. Qadriyatlar insonga xizmat qiluvchi ne’matlardir” [4].

Yuqoridagi fikrlardan bilishimiz mumkinki qadriyatlar ijtimoiy falsafiy kategoriya hisoblanadi, ijtimoiy ahamiyatga egaligi bilan boshqa tushunchalardan yaqqol farqlanadi. Chunki qadriyatlarda dunyodagi barcha insonlar uchun yagona bo’lgan umuminsoniylik xususiyati bor, bu tushuncha barcha dunyodagi insonlar uchun mos keladigan qadriyatlarni jamlaydi. Misol uchun tinchlik, halollik, adolat, inson hayotining muqaddasligi va boshlqalar umuminsoniy qadriyatlardan hisoblanadi. Bu tushunchalar qaysi bir hududda va makonda bo’lishidan qat’iy nazar ahamiyati va ularning, ijtimoiy-axloqiy xarakteri, insonlarni birlashtira olish xususiyatlari o’zgarmaydi.

Qadriyatlar nazariy asoslariga e’tibor qaratganimizda ajdodlarimizning eng qadimiy kitobi bo’lgan Avestoga to’xtalmasdan ilojimiz yo’q. Chunki bu kitob diniy-falsafiy me’rosimizning eng eng yorqin namunasi hisoblanib, unda qadimgi xalqlarning o’sha davrga mos umuminsoniy qadriyatlari yoritib berilgan. Kitobda Ahuramazda qiyofasi orqali yaxshilik, barkamollik, hurfikrlik, insonparvarlik kabi yaxshi xilсалatlar ko’rsatilgan va bular o’sha davrda qadriyatlar rivojlanishiga o’z ta’sirini o’tkazgan. Zardushtiylik diniga amal qilgan insonlar bu qadriyatlarni asrashga, rivojlantirishga va himoya qilishga harakat qilishgan. Zardushtiylik dinining payg’ambari Zaratushtra (Zardusht) fikricha odamlar yaxshilik va yorug’lik kuchlariga ergashishlari, yaxshilikni yomonlikdan ajrata olishlari, adolatni adolatsizlikdan ajrata olishlari va doimo Ahuramazda tarafida bo’lishlari insonlarni hayotlarida juda ham muhimligi ta’kidlanadi. Bu jarayonlarda insonning qadri, yaxshilik g’alabasi uchun doimo kurashish kerakligi, yashash tarzida, ma’naviy hayotida, va bajarayotgan faoliyatida o’z aksini topadi. Avestoda yurtimizda yashagan xalqlarning islom dinigacha bo’lgan muddatdagi axloqiy qadriyatlari o’z aksini topadi.

Qadriyatlar mavzusi “Moniy davri” asoschisi Moniy falsafiy-ilohiy ta’limotida ham o’z aksini topadi. Moniyning fikricha ikki “dunyo zulmat va ziyo” dunyosi mavjud bularning birinchisida adolatsizlik, zulm, zo’ravolik hukm suradi. Ikkinchisida esa abadiy yemirilmaydigan doimiy qadriyatlar o’z aksini topgan.

Markaziy Osiyo hududida VIII-VII asrlarda qadriyatlar to’g’risidagi bilimlar yangi bosqichga kirdi. Bu bevosida bu hududlarga islom dini kirib kelishi bilan bog’liq hisoblanadi. Bu davrda islom dinidagi ilohiy qadriyatlar xalqimiz tarixi, dunyoqarashi, yashash tarzi va madaniyatiga benihoya kata ta’sir ko’rsatdi. Bu davrda yashab ijod qilgan olilmar ijodida islom dini ilohiy qadriyatlarining o’rni yaqqol o’z aksini topdi. Shu bilan bir qatorda islom dinining

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

yurtimiz hududiga tarqalishi islomgacha bo‘lgan bir qancha qadriyatlarimizni yuqolishiga olib keldi. Bu haqida Abu Rayhon Beruniy o‘zining “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar asarida” aytib o‘tadi.

Islom dini kirib kelgandan keyin vatanimizdagi qadriyatlarni yuksalish jarayonlari arablar dunyosi madaniyati rivojiga ham o‘zining kata ta’sirini o‘tkazdi. Xususan bu davrlarda yashab ijod qilgan Forobiy, Muso al-Xorazmiy, Beruniy, Inb-Sino, Imom Buxoriy, at- Termiziy, Najmiddin Kubro, Aymad Yassaviy, Naqshband, Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab kabi mutafakkirlarimiz nafaqat yurtimiz sivilizatsiyasi balki islom madaniyatiga o‘zlarining yuksak hissalarini qo‘shishgan. O‘sha davrning buyuk mutafakkirlaridan biri Muhammad Muso al-Xorazmiy xalifa Ma’mun tomidan tashkil qilingan “Baytul hikmada” katta mavqega ega bo‘lgan. U ilgari surgan g‘oyalarda qadriyatlarning umuminsoniy jihatlari izohlangan”[5]. Xorazmiy olimning qadri bu o‘tmishdagi fikrlarni kelajakka yetkazib berishda deb hisoblar edi. Chunki insonlarning umuminsoniy qadriyatlar tog‘risidagi qarashlar va ularga erishish haqidagi xulosalarida. O‘tmishdagi ajdodlari tomonidan qoldirilgan tasavvurlar, orzu-umidlar, fikr-mulohazalar kata ahamiyatga ega hisoblanadi. Chunki har bir avlod umuminsoniy qadriyatlarni rivojlantirish uchun o‘tmish avlodlarining tasavvurlari va xulosalarini meros qilib oladi. Va zamonaning o‘zgarishi va rivojlanish jarayonlariga ham shu xulosa va tasavvurlari orqali yondoshadi. Qadriyatlar borasida Abu Ali Ibn Sino ham izlanishlar olib borgan. Olim asarlarining ko‘pchiligini falsafiy muammolarga bag‘ishlab yozgan lekin uning asarlarining aksariyat qismi bizgacha yetib kelmagan. Uning bizgacha yetib kelgan “Donishmandnoma”, “Solomon va Ibsol” kabi asarlarida qadriyatlar muammosi yaqqol keltirib o‘tiladi. Ibn Sino inson, uni o‘z-o‘zini idora qilish haqidagi fanlarning ahamiyatini to‘g‘ri ta’kidlaydi [6]. Xususan “Solomon va Ibsol” asarida asosiy e’tibor insoniy va axloqiy qadriyatlarga qaratilgan. Asar ramziy-majoziy ruhda yozilgan bo‘lib, unda jamiyat va inson ruhiyati haqida mulohazalar yuritilgan. Bu asarda ulug‘lanadigan qadriyatlar halollik, poklik, adolat, sabr bo‘lsa bunga qarshi ravishda nafsga berilish axloqsizlik va buzuqlik, adolatsizlik, nodonlik kabi illatlar bilan qadriyatlarni yemirilishini ko‘rsatib o‘tgan. Asar yakunida axloqiy qadriyatlarga putur yetsa bu barcha insonlarga birdek zararli bo‘lishi mumkinligi Ibsol obrazi orqali gavdalanitirilgan. Bu asarda insoniy axloqiy qadriyatlarni ezozlashga etibor berilishi kerakligi haqida fikrlar o‘z aksini topadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ijtimoiy hayotdagi ahamiyati juda ham katta hisoblanadi. Buning asosiy sababi jamiyat o‘zining barcha taraqqiyot bosqichlari davomida qadriyatlar bilan bevosita birga rivojlanib borganligi hisoblanadi. Faqatgina ma’lum bir vaqtlarda qaysidir qadriyatlarga etibor pasayishi mumkin xolos lekin bu ularni to‘la

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

to’kis yuqolib ketishini anglatmaydi. Zamon rivojlangani ham qadriyatlar zamonga mos tarzda harakat qiladi va rivojlanish jarayonini davom etadi. Misol uchun yurtda notichlik bo’lgan paytlarda o’sha yurtda yashaydigan insonlar uchun vatan mustaqilligi va yurt ozodligi uchun kurash, vatanparvarlik, tinchlikga bo’lgan qarashlarida o’zgarishlar bo’ladi. Ayni o’sha paytlarda bu qadriyatlar shu yurt aholisi orasida juda ham keng yoyiladi va qadrlanadi. Nihoyada bu qadriyatlarni asrab qolish uchun hamma insonlar harakatlarni boshlashadi. Bugungi kunda qadriyatlarni rivojlantirish uchun biz eng avvalo bu qadriyatlarni tarixiy ildizi, kelib chiqish sababli va ahamiyatini chuqur anglashimiz kerak. Va natijada bu qadriyatlarni rivojlantirish uchun mustahkam poydevor yaratishimiz hamda kelajak avlodga qadriyatlarni sof hosda yetkazishimiz mumkin bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Назаров Қ. Фалсафа асослари.-Т.: “Ўзбекистон файласуфлари миллий жамяти” нашриёти, 2012-755 бет.
2. Назаров Қ. Қадриятлар тизимининг барқарорлиги ва ўзгаришлари.-Т.: Шарқ, 1992. –105 бет.
3. Юсупов Э. Маънавий қадриятлар ва уларнинг тарбиявий аҳамити. Т.: 2003. – 29 бет.
4. Қаранг: Нено Невоски. Право и ценности/Под ред. В.Д.Зоркина. 1987. – 210 с.
5. Файзуллаев А.Ф. Научное творчество Мухамеда ал-Хоразми. – Т.: Фан, 1983 (китобда ал-Хоразмий ижодига бағишланган манбалар берилган)
6. Абу Али Ибн Сино. Тиб қонунлари. 1 китоб. – Т.: Мерос, 1993. 5-бет
7. Абу Райҳон Беруний. Танланган асарлар. 1-том. –Т.: Фан.- 1968
8. А.Авлоний “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ”. –Т.: “Ўқитувчи”.- 1993